

Дневничке забиљешке проте Благоја Шиљеговића и проте Милана Матавуља о прогону и интернацији (изводи из дневника)

Дарио Дринић

Виши стручни сарадник за документацију и регистре; Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа;
d.drinic@kipn.vladars.net

Кратки научни рад (приређивање грађе)

УДК 821.163.41-94:343.819.5(497.13)

DOI 10.7251/TOP2006041D

Апстракт: Независна Држава Хрватска је као непријатеље првог реда означила српску интелигенцију. Међу њом су високо, ако не и највише мјесто заузимали свештеници Српске православне цркве – посебно они који су осим свог пастирског рада били и политички ангажовани. За такве свештенике није било милости. Као и за друге епархије СПЦ које су се нашле на простору НДХ, исти случај је важио и за Епархију бањалучку. Већина оних свештеника који су се истицали у свом свештеничком и националном раду, убијена је одмах – готово у мјесец дана постојања ове квислиншке творевине. Поједини су се успјели спасити бијегом, а у неким епархијама у Босни и Херцеговини и прикључењем неком од првих покрета отпора. Највећи дио свештенства Епархије бањалучке похапшен је уочи Петровдана 1941. године, потом пребачен у Цапраг, а одатле у Србију. Свештенички извјештаји и свједочења налазе се данас у Архиву Српске православне цркве у Београду и Архиву Југославије у Београду, а сличне изјаве неки свештеници су давали и Комесаријату за избјеглице. У овом раду бавићемо се мемоарским записима прота Благоје Шиљеговића из Мирковаца – Кнешпоља и Милана Матавуља из Турјака, који до сада нису објављивани.

Кључне ријечи: Епархија бањалучка, Благоје Шиљеговић, Милан Матавуљ, Кнешпоље, Лијевче, НДХ, логорисање, интернација.

Прилике у Епархији бањалучкој у почетку рата

Дошавши на трон епископа бањалучких 1. октобра 1940. године,¹ епископ Платон је, након првобитног противљења чланова црквених општина, успио да успостави редовно стање на подручју повјерене му епископије. Међутим, 'времена мирна' нису дуго потрајала. Ратни вихор који је захватио Европу приближавао се и Југославији. Након капитулације Југославије, Босанска Крајина се нашла на подручју квислиншке творевине - Независне Државе Хрватске. Да ће терор усташа првенствено бити усмјерен на прекаљене националне и друштвене раднике видјело се одмах. Виктор Гутић је већ 27. априла захтијевао од епископа Платона „да постави архијерејског заменика који ће радити архијерејски посао, пошто он, Платон, мора отићи. Епископ је то одбио. У одговору је писао Гутићу: Ја сам канонски и законито од надлежних власти постављен за епископа бањалучког и као такав обавезао се пред Богом, црквом и народом да ћу водити бригу о својој духовној пастви, трајно и постојано, без обзира на ма какве прилике и догађаје, вежући нераздвојно живот и судбину своју са животом и судбином свог духовног стада и остајући у његовој средини на духовној стражи за сво вријеме докле ме Господ у животу подржи, остајући уз своје стадо као пастир добри који душу полаже за овце своје.“²

Свега два дана након Гутићеве пријетње епископу Платону, усташко гласило за Босанску Крајину - Хрватска Крајина, извјестило је читаоце да је 26. априла ухапшен и притворен „и прото Душан Суботић“³ из Бос. Градишке, који је познат као велики прогонитељ Хрвата. Он је ишао чак тако далеко, да је организовао српске сељаке у Бос. Градишци, који су преко Саве пуцали на хрватске сељаке и на њихову

¹ *Изненадни долазак епископа г. Платона у Бању Луку*, Политика, 2. 10. 1940, стр. 5.

² Вељко Ђурић Мишина, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997, стр. 137.

³ Прота Душан Суботић (1884-1941) је био истакнути градишки свештеник, друштвени и политички радник. У пет сазива Народне скупштине Краљевине СХС / Југославије је биран за народног посланика. Убијен је скупа с епископом Платоном. Посмртни остаци проте Суботића пренесени су из Врбање у Градишку 3. маја 1946. године. Шире о животу, раду и страдању проте Душана Суботића видјети у *Душан Суботић, прота страдалник (1884-1941)*, Градишка, 2018.

цркву. Био је посланик једног бившег терористичког, чему се није ни чудити кад се зна да је прогонио Хрвате. Уз њих су ухапшени и Михајло Ерцег и Миодраг Поповић, који су исто тако познати као прогонитељи Хрвата.“⁴

Оно што је најинтригантније у цијелом чланку јесте и осуда и пресуда ухапшеницима. „Они су ухићени јер је дошло вријеме да свако одговара за своја дјела, а према томе да добије и заслужену казну.“⁵

Судбина епископа Платона и проте Душана Суботића је позната. Многи свештеници који су уточиште нашли у Србији већ су тих јунско-јулских дана писали о трагедији која је задесила Српску православу цркву и српски народ на подручју НДХ. Свештеник из Старе Градишке, прота Илија Јовановић (Епархија пакрачка), посвједочио је већ 24. јула у извјештају архијерејском намјеснику у Кучеву, да босанскоградишка парохија „мученичком смрћу, уочи Ђурђевдана (6. мај), пароха и архијерејског намјесника Душана Суботића остала упражњена...“⁶ И свештеник Ђорђе Радић из Друговића (Епархија бањалучка), избјегао у Србију, писао је епископу тимочком, 9. септембра 1941. Радић пише да је „одмах после оснутка те државе, у Бања Луци ухапшен епископ Платон и протојереј градишки Душан Суботић, који су након неколико дана и убијени у селу Врбањи, среза Бањалучког, и бачени у Врбас...“⁷

У таквим околностима, биљежи Радић, „народ се окупљао око цркве. Цркве су увек биле пуне, а народ се усрдно Богу молио, јер му је црква остала као једина нада и уточиште где ће чути праву и истинску реч бодрења и једино место за слободан састанак. Народ је после богослужења и проповеди напуштао цркву озбиљна лица и уплаканих очију, предосећајући ваљда да је близу растанак од цркве и својих свештеника, који је уистину брзо и дошао...“⁸

Усташке власти биле су свјесне улоге Српске православне цркве у народу и зато су одлучиле да је, након политичког обезглављења, Србе требало обезглавити и духовно. Убиством епископа Платона

⁴ Хапшење директора Државне хипотекарне банке, Хрватска Крајина, 29. 4. 1941, стр. 2.

⁵ Исто.

⁶ Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти - документи и сведочења*, Београд, 2016, стр. 136.

⁷ Исто, стр. 153.

⁸ Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти - документи и сведочења*, Београд, 2016, стр. 155.

и неколицине свештеника, створена је клима страха и неизвјесности као припрема за коначан обрачун са свештенством и интелигенцијом кроз њихово протјеривање у Србију. Политички и духовно обезглављен народ могао се лако контролисати.

„Хапшење и интернирање свештеника у логоре догодило се 9. августа, такође на основу Државног равнатељства за понову упућеног свим органима власти. Истовремено, та окружница садржавала је и наредбу да се свим преосталим свештенослужитељима забрани свако даље чинодејствовање. Наредба требала је бити круна свих казни које су се односиле на Српску православну цркву у Независној Држави Хрватској...“⁹

Управо такве двије дневничке забиљешке, које описују хапшење, логорисање и прогон у Србију су пред нама.

Прота Шиљековић у Врњачкој Бањи, 3. октобра 1933. године

⁹ Вељко Ђурић Мишина, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997, стр. 147.

Дневничке забиљешке проте Благоје Шиљековића¹⁰

Прота Благоје Шиљековић рођен је у селу Миљаковци у близини Приједора, пред празник Благовијести 1871. године. Шегртовао је у Градишци, код газде Стојана Суботића, и упоредо похађао Српску основну школу у овом граду. Српску основну школу завршава у Приједору. Школовање наставља у Београду, гдје уписује први разред Прве београдске гимназије, коју редовно похађа (четири разреда), а школовање наставља у богословији. Оженио се Маром Стефановић 1894. године. Рукоположен је од нишког епископа Инокентија 18. септембра 1896. године и одређен за капелана двојици старијих свештеника у срезу копаоничком – у село Блажево. Године 1898. свештеник Шиљековић прелази у Босну и, иако назначен за пароха у Томину, бива постављен на парохију јеловачку у Приједорском срезу. На парохији остаје до Другог свјетског рата, када је логорисан, а потом и протјеран у Србију. На мјесто службовања, у спаљено и опустошено Кнешпоље, враћа се крајем јуна 1945. године. Иза себе је оставио дневник¹¹ у коме описује своју породицу, претке, дјетињство, школовање, свештеничко служење, интернацију, прогон и повратак у Кнешпоље. Умро је 1956. године.

Препис документа

Сјећање на... прогон из властите куће

„Одмах по смрти краља почеше браћа Хрвати и Муслимани увредљиво изражавати се о младом краљу Петру и његовој мајци. Јавно, не зазирући ни мало од власти у Хрватској Дубици, почеше садити дуван и истицати га на што виднија мјеста ради сушења. Исти дуван савијен у 'туре' доносили су у наш крај и продавали нашим дуванџијама. На питање како смију садити од финансија – рекли би – ми их не фермамо и не слушамо! Готово на свакој кући стављени су картони хартије

¹⁰ Прим. аут. – Штампарске грешке у изводима из дневника су изворне.

¹¹ Прим. аут. – Није познато када и колико дуго га је писао.

или дрвене дашчице на којима су стајала ова три слова Ж. А. П. (Живео Анте Павелић). Гирилицу су са презиром одбацили.

Парохијски стан у Мирковцима, фотографија из дневног листа Политика, 11. 8. 1940. године

По свим знацима ове распасаности видјело се да нам у сусрет иду 'чудне прилике'... У тако тмурном времену и наслеђеном стању у Београду се појављују разне афере и врло честе промјене владе и министара, не доспјевши ниједан да се у народу изјвести и увјери шта би било боље и како би требало да се поступи и окрене на боље.

У таквом хаосу дошла је 1939, 1940. па 1941. година (злосрећна година). Проглас малодобног краља Петра за пунољетног у трезвеним главама изазвала је само тугу и сјету јер се је организовани Герман већ надвирио у нашу кућу и знао све како је у њој. Знао је тачно шта је васпитала 'Јанка Пуста'¹² и уз кога су ти васпитаници приступили - особито по благослову 'наследниковом' (папи).

¹² Усташки војни логор у Мађарској за увјежбавање и припрему (радио од 1931. године).

Судбоносан је био 27. март 1941. године.

Мобилисани војници почеше се враћати већином без оружја. На питање што се тако брзо враћају кући, одговарали су: 'Мени се чини овдје је луда кућа, све су нам старјешине збуњене и немају наређења од Врховне команде да нам одреде правац кретања'. 'Ајте куд ко зна. Тако су одреда говорили сви војници који су свакодневно пролазили кроз наша села. Ова расута војска доносила је само тугу и жалост нашем (српском) народу, јер се видјело да Југославија као полинационална држава престаје бити - умире!

У таквим трзавицама дошао је и грозни 6. април 1941. године. Тога дана јављено је преко радија да је Београд бомбардован од стране њемачке оружане силе. Тај догађај, 6. април 1941. године, био је прије подне, а истог дана у пет часова по подне загребачки радио јавља да се вјековна жеља хрватског народа остварује, то јест, да се под Антом Павелићем и Кватерником оснива 'Слободна и независна Хрватска држава' и да ниједан Хрват не смије пуцати на браћу Нијемце, већ удри и пуцај у онога који је до тебе и који ти командује. У потпису Павелић и Кватерник! Усташка организација уводи свој ред и поредак. Ни Тамерлан се не би могао поредити у злочинима. Будаци, Францетићи. Губа Славенска! Лицем на Велики петак 1941. године изби и мој син Срђо (крштен Сергије) из Темерина са четири друга, те ми рекоше да је капитулација цјелокупне Југословенске војске свршена ствар. Почеше нам свакодневно долазити жандармеријске патроле у униформи југословенској, али у понашању некако другачијем. Плакате се појавише да се безусловно и одмах предаду све дозволе за ношење оружја као и хладно оружје.

Кад су се усташки заповједници добро увјерили и освједочили да је наш сељак остао 'голорук' услиједиле су свакодневне усташке патроле по нашим селима вршећи своју 'законску дужност' на најбруталнији начин. У тој редовној служби а у корист 'понове слободне и независне Хрватске државе' претресали су најревносније све од реда. Куће, дјевојачке зграде, штале, свињце, кокошиње, кукурузане и амбаре. Овај самовољни посао обављали су уз најгрубље псовке и увреде. Свака вриједност одузима се, било новчана или у стварима. Ни један примјер нема да су усташе дале потврду или писмену на одузете предмете. Ма и једна ријеч од стране оштећеног пропраћена је ударцем од пушке од стране усташа. Не слутећи никакво зло са свом енергијом ми смо радили домаће послове а нарочито бјеше нам пшеница веома добра а кукурузи преко очекивања добри. Башта одлична, ливаде поко-

шене, сијено прва класа, пуни тавани... Краве ми бјеху одличне, пет музара и двије стелне (пред телењем), четверо телади. Попис имања обављен у Славонској Пожеги (од стране усташких власти) износио је у тадашњој динарској вриједности: а) покретна имовина, б) непокретна имовина: 3.800.000 (три милиона осам стотина хиљада динара). Наша културна браћа Хрвати све то одузеше без паре и динара уз најсуровије псовке и увреде. 'За понову слободне независне Хрватске државе.'

'Независна Хрватска Држава'!

Прву благодет коју сам осјетио у новој држави бијаше 27. јуна¹³ 1941. пред Петров-дан, на два дана (10. јули 1941). Те злокобне ноћи у 11 сати (23) ноћи, сасвим неочекивано избише кржаве усташе пред моју кућу у једном 'до зла Бога' прљавом камиону. Били смо сви полијегали. Те мрске, незване госте, вјерни пси дочекали су у авлији и лајањем нападали исте армије.

Њих десеторица брзо су растјерали псе и распоредили се по авлији, а старјешина је ушао најприје у моју собу гдје сам спавао са своја два унука Радомиром (Срђиним сином) и са Драгомиром (Владимировим сином). На моје питање шта желе, одговор је гласио: 'а сам истражмештер усташке патроле и имам налог да вас и вашу цијелу фамилију иселим одавде, а ово све остаје у понову Хрватске независне слободне државе. Имате бити спремни и готови за пут за 20-30 минута. Најнужније ствари, а нарочито новац, те сребрене и златне ствари понесите! Без оклијевања пакујте се сви!' Дјеца буновна почеше плакати, а пси тужно вијати!

Што се каза, наврат-нанос, утрпасмо се са неколико завежљаја у невјероватно прљави камион па са највећом брзином стигосмо у Босанску Дубицу - тачно у 12 (24) сата у ноћи.

Стрпаше нас у болничку зграду која бијаше истом довршена, у којој су прије нас становали њемачки војници иза којих је остао сламни простирач пун бува као мравињака. Наши гониоци - спроводници предали су нас на записник, а по списку састављеном код моје куће. Пред врата наше собе у коју су нас затворили постављена је оног часа усташка стража. Сијалице у нашем 'мравињаку' нијесу се смјеле гасити и сваких десет минута улазио би по који стражар усташа те би нас крвнички гледао и пребројавао.

¹³

По старом календару.

Пред зору, у 3-4 сата доведоше и среског лијечника др. Мустафу Кадића - који је по службеној дужности имао да установи наше бројно и здравствено стање. Друге посјете биле су сваком забрањене. Нама затвореницима није дозвољен излазак у авлију већ само од собе до нужника. Послије петодневне овакове строгоће дозволише нам да смијемо изаћи у авлију, али кретање ни стопе даље од дуљине колико наша соба задржи (износи).

Храну су нам давали од нашег материјала а готовила ју је наша женска чељад. Послије 12 дана поче се говорити да ћемо се одавде кретати. Бојећи се тога направим молбу тадашњем котарском предстојнику Анти Сељану - бившем послужитељу Давида Рубића, језуитски васпитаном адвокату. Молба је гласила да ми да могућност, те да оде моја једна снаха у Мирковце мојој кући и да ми извади покриваче и одјећу јер су нас на брзу руку утјерали у камион приликом прогона из куће. Најмлађа ми снаха доби телеграмски позив да се јави управи гимназије у Приједор, пошто је она у својству суплента тамошње гимназије интернирана овдје у Дубицу. Полазећи та моја снаха у Приједор - са пратњом усташком и одобрењем предстојника Анта Сељана сврати се нашој кући те извади најнужније постељне ствари, зимске капуте, те нам се то доведе у Дубицу. Послије 15-дневног логоровања у Босанској Дубици кренуше нас, ништа претходно не јављајући, из овог логора у којем бијаше седам свештеника са породицама:

1. Прота и архијерејски намјесник Славко Вујасиновић из Босанске Дубице
2. Благоје Шиљеговић, прота, парох међувођски из Мирковаца
3. поп Милан Ј. Лабус, прота, парох дворишки из Дворишта
4. поп Данило Ћућун, прота, парох из Драксенића
5. поп Јово Кукав(и)чић, прота, парох из Бијаковца
6. поп Ђуро Шарац, шрота, парох из Јеловца
7. Дамаскин Вечански, јеромонах манастира Моштанице.

У 7 сати изјутра кренуше нас из Босанске Дубице за Цапраг. Кад смо стигли, под оштрим нарезењем морали смо наш пртљак што брже истоварити из вагона. Послије 15 минута истим тоном наређује се да уносимо ствари, то јесте, да поново утоварујемо, јер у Цапрагу нема мјеста, јер је све пренатрпано. Снажне руке мојега сина Срђе и Мише Лабуса брзо су извршиле ове смушене усташке налоге. Успут сазнадосмо да ћемо у Славонску Пожегу. Тако је било. По јакој врућини и ... јачој оскудици воденој довезоше нас до несрећне Плетернице. Овдје нас је, не знам колико пута, кретало напријед по 1, 1½ киломе-

тар, затим опет враћало. Ту се осјећало колико се радовао кроз пјесму тај хрватски пук. Пјесма се свукуд орила до изнемоглости.

Једва једном стигосмо на пожешку жељезничку станицу. Ту тек осјетисмо усташку културу. Нарочито се то видјело и осјетило из њиховог невјероватно бруталног рјечника, који је киптио свакојаким најпогрднијим изразима, нарочито на православне, а особито њихово свештенство.

Било је шамара и удараца, које су наши другови трпљиво подносили. Стигавши у бараку за преглед, прегледачу Иви Клајићу била је ова поздравна ријеч: 'Ви лажови који сте од увијек лагали и варали и од лажи живјели, лажите и даље, а ми ћемо се држати истине - али знајте да ће бити батина. Дакле, водите сав новац и све што имате сребрено и златно, међите овдје на тезгу преда мном, брзо, псине једне! Гадови једни!' До голе коже свукоше ме и војнички прегледаше. Готова новца нијесам имао кад су ме са 10.000 динара кренули од куће, већ само 8 динара. Све је рађено брзо и изненадно. Грађани дубички дали су ми око 5.500 динара. Клајић прегледник одузе све, а на нас десетеро остави ми 1.050 динара. Имао сам веома добар, тачан, џепни сат - марке Аслан, којег ми је отац купио и на унутрашњем дуплом заклопцу стајаше написано Ј. Шиљековић сину Благоју.

Кад ми га је Клајић одузео - рекох, молим вас, то ми је очева успомена, ако би ми га оставили био бих вам врло захвалан. Мјесто повољног рјешења - умало ме овај културтрегер са закрвављеним очима не удари да ме са земљом састави. Оста моја мила успомена драгог ми оца Јована. Кад је овај немилосрдни поступак при прегледу обављен - који трајаше више од пет сати и (кад су) пренесени наши гарави и прашњави завежљаји на други крај бараке, дјеца су гладна и заморена од путовања пала по завежљајима и бетону те поспала. И сами уморни, гладни и изнервирани почесмо се спуштати крај наше дјеце - мислећи да је свршено прегледање и мучење. Док један од ових мучитеља нареди ово: Ове лоповске псине треба још једном претрести и прегледати. Послије краћег сашаптавања одусташе од поновног претреса ови питомци Анте Павелића.

Мјесто одмора дође заповијед 'Преносити ствари у прву бараку'. Отпочесмо пресељавати наше завежљаје и преносити у прву бараку. Али тек сад најбољше на језив призор. Око 40 метара дужине и 10 ширине у тој бараци бијаше смећа (истринчане сламе - као поздер влажне да се у несвијест падне). 'Ту скотови лезите и без одобрења мога не смијете никуда! Разумијете ме?!' Чујемо и разумијемо.

Од кога је, не знам, али учинише нам велику доброту, јер пред ноћ нам рекоше да се селимо из овог јада у бараку број 6. Сви (смо били) радосни јер смо затекли новопрострту сламу околу, очишћену и уређену у три реда. Размјестили смо се и те ноћи добро испавали и одморили. Устајање је морало бити по заповиједи а тако и лијегање. Ноћу се није смјело из бараке излазити (по) никаквој нужди и потреби. Срећа па од куће имадосмо нешто сира и скорупа да би ону жалосну ручковну порцију зачинили и да би се лакше појело. Убуђан кисели црни хљеб са купусном чорбом свакодневно је био оброк ручку или вечери. У ред се је морало прије добијања хране или воде.

Најжалоснији бијаше доручак. Врућа вода са мекињама - сасвим ријетка. За вријеме од 15 дана нијесам могао ма ни једном да окусам тај мизерни доручак. Била је кантина која је добро радила јер је било разних намирница. Бањалучана бијаше много и ту се је могло видјети пржење кафе без долапа на плеху, у тањиру, шерпи и тави.

Морали смо рукама, без грабаља и вила купити старокошено и бодљикаво сијено по урвинама између барака, те га носити на гомиле и палити. То је био већином бодљикави 'ђедак' и паламида. За нас сељаке и тако и тако, али за грађане врло слабо!

Лицем на Светог Илију 20. 7. / 2. 8. 1941. године 'Хрватски народ' донесе глас да је Москва пала у њемачке руке и да је са Русијом ратни обрачун готов. Тог дана и ноћи заглунуле су уши од усташке пјесме и урликања што је према гласу 'Хрватског народа' Русија побијеђена.

Истог дана по подне пала је обилна киша са јаком грмљавином. Пред вече, око 5½ -6 сазвао нас је логорник пред бараку број 1 и по списку прозивао домаћине старјешине појединих породица. По завршеном прозиву саопштио нам је да наше ствари буду спаковане и ми сви прозвани спремни за пут сутра у 6 сати ујутру. Неко из масе од присутних упита: 'Хоћемо ли кући?' Прозивач одговори: 'Путујете за Грчку'. Даљег обавјештења није било јер га је сурово одбио 'логорник'. Те ноћи није се спавало већ паковало. Завежљаји, денкови, вреће и торбе. Нарочито се је распитивало и нагађало куда ће с нама кренути. Сутра дан, то јест 21. јула - 3. августа 1941. године дође један већи камион пред бараку бр. 1 (Бањалучани) а потом и бараку 2, те почеше уносити свој пртљаг а за тим и само сједати иза својих ствари. Ми смо своје ствари изнијели пред бараку и чекали (по наређењу) оне исте камионе да и нас са стварима превезу на пожешку жељезничку станицу. У великој збрци и усташкој дерњави, наврат - нанос, спаковасмо се и

кренусмо у 10^{1/2} на жељезничку станицу. Ствари и чељад избацише из камиона и наредише да никуда ни стопе не смијемо из мјеста и реда у коме смо стајали. Дугачак ред њемачких војних вагона пред којима је бректала огромна локомотива - чекала се заповијед спроводника овог озлоглашеног транспорта.

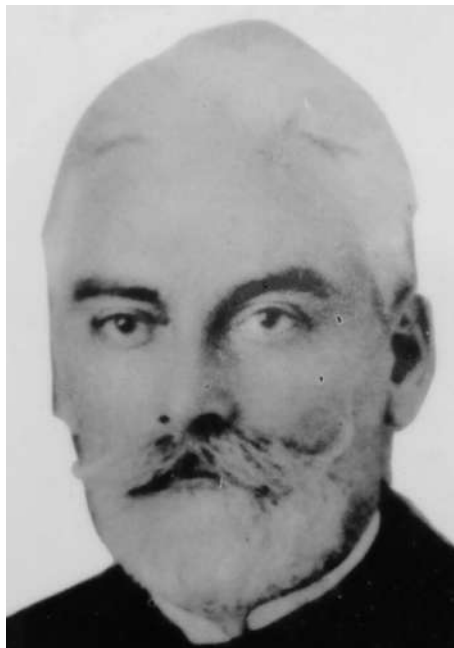
'Улаз! Група по група - свака у засебан вагон!' Ушли смо и кренули смо. То је био брзи воз у новој 'слободној и независној Хрватској држави', тако рече возовођа. Нас прогнанике (избјеглице) из Босанскодубичког среза бивши жандар - наредник у униформи југославенској, пратио је нас у нашем вагону и понашао се врло уљудно и изјављивао нам своје симпатије и жаљење за овакове поступке против нас (име Омер).

При кретању из Пожеге разболи ми се унук Драгољуб (син Владимира и Персин) од тифуса - са којим смо се услед велике врућине а без воде много напатили - нарочито његова мајка Перса. Око 9 сати увече стигосмо у Земун гдје нас дочекаше чајем. Нарочито нас охрабри и тугу нам ублажи говор српског министра, чини ми се Аћимовића, који нас поздрави са ријечју: 'Браћо и сестре, дошли сте браћи у мајку Србију и не бојте се, за све ће се наћи мјеста, посла и ухљебија! Сад, послите одмора од 1/2 сата кренућете за Топчидер гдје вас чека вечера, а по вечери путујете за Аранђеловац.' Како нам рече, тако је и било.

Дошавши у Аранђеловац, 4. августа у 6 сати изјутра, истоварили смо наш пртљаг пред жељезничком станицом из које се појаве три члана Одбора за размјештање избјеглица. Мени бијаше додијелено село Бања - да будем помоћни администратор тамошњем пароху. Средски начелник одреди нам да се смјестимо у ондашњу Гимназију, пак ће сутра доћи кола да нам наш пртљаг превезу у одређено нам мјесто..."

Дневничке забиљешке проте Милана Матавуља¹⁴

Свештеник Милан Матавуљ рођен је 1884. године у селу Грбавцима код Градишке. По свршеној богословији у Призрену рукоположен је за ђакона 31. августа, а за презвитера 1. септембра 1909. године у храму Сошествија Светог Духа у Бањалуци. Постављен је за II канцелисту епархијског црквеног суда у Бањалуци. Прота Милан постављен је 1911. године на парохију у Драксенић, гдје је остао седам година.¹⁵ По завршетку Првог свјетског рата одлази на парохију у свој родни крај, у Турјак. У Турјаку остаје све до 1941. године, када бива протјеран у Србију. Супрузи свештеника Милана, која је била Хрватица, усташе су понудиле да слободно остане у држави, али је она то одбила и пошла у изгнанство са својим супругом. Послије Другог свјетског рата постављен је на парохију у Подградце. За вријеме његовог свештенослужења у Турјаку, генерално је обновљен и саниран филијални храм у Грбавцима, те набављена и освећена нова звона за оба храма. Највриједније духовно благо које је остало иза свештеника Милана јесте његов дневник који је писао у Подградцима педесетих година прошлог вијека. Када се вратио из Србије и прешао на парохију у Подградце, прота Милан је записао своја сјећања. Особито је вриједно сјећање на затварање и интернацију, са другим свештеницима. Најприје у Градишку, па Цапраг и на крају у Србију, гдје су остали до краја рата. Умро је 1963. године.

Милан Матавуљ

¹⁴ Прим. аут. - Штампарске грешке у тексту су изворне.

¹⁵ Дневник свештеника Милана Матавуља, стр. 32.

Препис документа

Сјећање на интернацију

„Хитлерова Њемачка, да би остварила њемачку паролу 'Drang nach Osten' почела је Други свјетски рат. Њемачка је од 1938. г. постепено оружаном силом покорила и окупирала све сјеверне државе као и Француску, те прије него је ударила на Русију окомила се на нашу Државу. Тако је у недељу рано 6. априла 1941. г. бомбардовала Београд, гдје су пале наше прве жртве. Међу првим жртвама било је и наших људи одавде као Марко Матавуљ Стеванов из Грбаваца, трговац у Београду. Југославија је прегажена и окупирана од стране Њемачке за 12 дана – на Велики петак 18. априла потписана је капитулација.

Већ 10. априла у Загреб долази усташки поглавник, те са одобрењем њемачке команде – Хитлера, усташе оснивају 'Независну Државу Хрватску', у коју по њиховом заокружењу спада и Босна и Херцеговина.

Овде су усташе хтјеле уништити све Србе православне вјере, на тај начин: старије поубијати, а млађе силом превести у католичку вјеру.

Усташка припремита мржња и усташка ускогрудост испољава се одмах у почетку: Сви Срби православне вјере избачени су из сваке државне службе, а сва упражњена мјеста попуњена су са усташама. Преко штампе и 'Радија' изговарају се Србима ријечи ружне, погрдне и незаслужене. Изводи (крштенице) из матични књига не смију се написати ћирилицом, него латиницом, а рубрика за вјероисповјед морала се испунити са 'гркоисточна'. Почиње одвођење, затварање и убијање Срба, како из Г. Подградаца тако и из околних села.

У очи Петровдана (у 24 ч) ноћу између 11. и 12. јула 1941. г. усташе су све свештенике Бос. Градишког среза отерали у затвор са њиховим породицама. (Уочи Петровдана 11. јула 1941. г. ноћу у 23. ч, залупало је на врата свештеника Милана Матавуља, на што се он устао и брзо дошао до врата и на питање тко је, добио одговор 'патрoла, отварај!' Нашто су врата отворена, први улази усташки наредник, за њим оружане усташе, трче по собама; било их је и око куће – свега их је било 13. Наредник, с поред батеријом (свјетлом) држи и чита свештенику неку цедуљицу. 'Ви сте ухапшени, облачите се, за 30 минута

да сте готови. Понесите: документа, свједоцбе, новац... књижице, златнину, сребро! Ово је задње, шта треба понијети.' Поновио је три пута. Свештеник се збунио - дошло му је у главу да ће са горе споменутим Васом Станишљевићем, зато облачи мантију, али једва ју је трефио обући. Не зна се колико минута прође, али наредник каже: 'Вријеме ићи - излазите!' Излазећи свештеник из своје куће молио се Богу и силазећи низа степенице прекрстио се. Ноћ је била ведра. Одједном виђе на путу пред двориштем двоје кола. По наређењу, свештеник се са својима утрпао у та кола. Кочијаши су били Миле Стајчић и Лука Стојнић, оба из Турјака, који су и данас живи. Њих је дотерала патрола, а нису знали куда ће ићи. Тако је свештеник М.М. спроведен у Бос. Градишку у затвор 'ђачки дом', гдје је стигао 12. јула око 3 ч. У затвор су остали свештеници овога среза већ били дотерани...)

Тако су се у затвору у Бос. Градишци нашли (састали) свештеници: Рувим Бубњевић из Разбоја (од бомбардовања са попадијом погинуо у Лесковцу, Србија), Миладин Ђирић из Г. Подградаца, Милан Кљајић из Ламинаца, Лазар Штековић из Кукуља, Весо Велимир Поповић из Романоваца, Милорад Балабан из Рогоља (није се вратио, негдје је у иностранству) и Милан Матавуљ из Турјака.¹⁶

Ту је у затвору (у згради интерната гимназије) Милан Матавуљ (ја) као и други свештеници својом руком потписао неки записник: да сва његова непокретна и покретна имовина у Турјаку као кућа, земља, марва, живад, кућни намјештај, шиваћа машина, грамофон, радио и уопште све што има није више његово власништво, него власништво 'Независне Државе Хрватске'.

Послије четири дана усташе су споменуте свештенике и њихове породице након одузимања новца, сатова, прстења, минђуша, наруквица и ланчића са усташком стражом спровели у логор у Цапраг. У Цапрагу, опет након систематског претресања како мушки тако и женски и одузимања ако је шта остало, дотерани смо у неке коњушнице - касарне са подом од цемента и са још више истринчитом сламом него у Бос. Градишци.

Затекли смо ту доста свештеника и њихови породица, који су прије нас дотерани. Круг логора био је ограђен жицом, а у средини

¹⁶ У припремном рукопису списак је дужи и у њему се, осим горе побројаних свештеника, налазе још и: Милан Јовановић из Маглајана и Никифор Кукавчић из Гашнице. Такође се наводи и сљедеће: „Само с нама није било наше Арх. намјесника проте Душана Суботића, који је прије тога са бањалучким владиком Платоном већ био примио мученичку смрт.“

био је мали круг - неколико m^2 - ограђен опет жицом, где је стајао 2 сата и гледао у сунце онај, који 'кођоја' направи неку погрешку. Као Лазар Штековић и др.

Био је и ступац за казну вјешањем по аустријском начину - исто 2 сата, али један младић не може издржати 2 сата, него га онесвешће на скидоше прије. Било је и ударања кундаком као Милорада Балабана и његове 'водере', који су с њиме довозили воду.

Спавало се на истринчитој слами, простртој по цименту, па кад се човјек окрене слама се растури, те се даље лежи на голом цименту.

Храна је била слаба - добило се мало парче тврде курузе и мало чорбе; у чорби се опајало: некад по које парче купуса, некад по који комадић кромпира, а некад по које зрно гра.

У логору су сви свештеници, па и чланови њихови породица морали радити тешке послове. Радова је било у самоме кругу, а било је и изван круга. У самоме кругу било је: штијање утрине (ледине) и прављење леја и кругова за цвијеће, копање бунара, ударање и утврђивање ступаца, копање шамца, загртање (истог) шамца, чупање траве и т.д. Изван логора било је прављење и насипање неке цесте, где је са осталима радио Весо Поповић.

Нас 40-50 одређено је за 'трњаре' т.ј. крчење трња у пољу изван круга. Крчење и више силом чупање трња из земље вршено је са свим тупим неким (војничким) пијуком.

Једно јутро, када смо постројени, на усташко питање: ко жели остати у кругу од старији? Остало је неколико стари и слаби свештеника, али су прошли слабије, него на крчењу, јер су морали са једног краја на други крај преносити једну хрпу - гомилу - камена, под којим су, носећи га посртали и падали.

Било да се радило у логору или изван његова круга код нас је стајао усташа са пушком.

Трпезарије није било, него кад се добије - стојећи у реду - оно мало чорбе сједне се, поравни, негдје у ону прашину, па се чорба посрче са оним комадићем тврде курузе. За мало времена сви смо у логору, што је било примјетно много ослабили.

Усташе су ноћу, са свјетлом, више пута контролисали наше спавање, а било је понекад ноћу и пушкарања.

Заход је био слупан од дасака, али је био отворен, када се уђе унутра, те је то нама старијима причињавало велику неугодност.

На источној страни изван круга - изван жице - било је око десетак квадратни метара земље посуто са катраном. Између нас је гово-

рено да је ту стрељано и закопано неколико хиљада Срба - прије него смо ми дотерани. Исто на источној страни само унутра у самоме кругу, прије нашег одласка ископана је једна рупа око четири метра квадратна и два метра дубока. Успио сам да дођем до те рупе и да ју видим, али зашто је ископана или за кога нисам могао дознати.

Једнога дана, под једном шљивицом у логору поставито је једно сандуче са отвором озго за писма, а са стране је латиницом написано: за молбе. За кратко смо вријеме разумјели овако: Тко убаца у сандуче молбу за прелаз у католичку вјеру биће одмах пустит кући. О овој молби, ми свештеници између себе нисмо ни једне ријечи проговорили. То ћутању свију свештеника без икаква коментарисања значило је: Рађе смрт него прелаз!

Једнога дана одређени наш први транспорт по наређењу купио је своју пртљагу и изашао ван, те смо постројени на јулској врућини 2 сата 'кођоја' чекали воза, а кад 'кођоја' не би воза онда опет свако на своје мјесто.

Поред тога што су дјевојке и дјевојчице свешт. породица по наређењу чистиле оне касарне, чистиле круг, чупале траву око пута, усташе су понекад између њих, по неколико их одређивали и одводили у кухињу, да тамо нешто помогну!? Тамо су се усташе показали испод сваке критике прости, некултурни и безобразни у правој смислу ове ријечи!¹⁷

На 1. августа 1941. г. транспортом смо били пребачени у Србију. Кренули смо из Цапрага око 10 ч. Како смо ми и зашто пребачени у Србију ни данас право не знам. Јер приликом 'дресирања' или умног замарања спомињали су нам да ћемо у Русију, па још неки веле може бити и у Сибирију, а Србију нам никад нису спомињали.

Међу нама је онда говорено, да смо ми 'затвореници' дати у промјену за Хрвате, који су се затекли у Србији у државном или приватном послу, а позвала их Н.Д.Х. да се врате.

Али ако је тако - каква је то онда промјена - ми отјерани са пушком без игде шта, па још и записник потписивали да овде више ништа није наше, а Хрвати из Србије ако хоће слободно сами исељавају - могу задржати своју некретнину (или ју продати) а покретнину могу слободно уновчити или донијети са собом у Хрватску. Из логора у Цапрагу гледао сам гдје у возу носе и цвијеће у саксијама.

¹⁷

Усташе су напаствовале свештеничке кћерке.

Кад је наш транспорт кренуо из Цапрага, у свакоме вагону до врата сјео је усташа са пушком и нама наредио, да нико не смије на прозор гледати. Тако су нас пратили до Старе Пазове, а кад је овде стао воз, усташе су изашли из вагона, те ходали крај воза и нешто шапорили. Кад је воз кренуо даље они су остали, а ми нисмо ни знали да без усташа путујемо.

Већ је ноћ падала кад смо дошли у Земун, гдје смо се дуже времена задржали, сједећи у вагонима, ћутећи и не мичући се никуда. У Земуну су Србијанци - жељезничари - преузели воз, а сигурно су из Београда добили и упуту куда ће са овим нашим транспортом. Одавде је кренуо воз и стао у Топчидеру.

Када је воз стао у Топчидеру у вагонима је владала нијема тишина - из вагона се нитко није чуо, па ни дјеца. Један жељезничар од Пећи поче отварати вагоне са десне стране воза, и кад је отворио врата од нашега вагона ја сам га упитао: смије ли се изаћи ван - 'сме, ово је Србија', одговорио је он вишим гласом, на што су моји сапутници даље сами отварали врата и излазили из вагона. Одмах у Топчидеру осјетили смо од Србијанаца братски дочек. Ту смо добили добру и тополу вечеру, те исте ноћи кренули смо возом даље. На Илин дан 2. 8. 1941. г. дошли смо тим возом у Аранђеловац, око 8 ч. изјутра. Овде нас је врло лијепо дочекао 'Одбор за избјеглице', који нас је лијепо смјестио по бањским становима. Осим интернирани свештеника још је нашег народа пребјегло у Србију, разног занимања, а из неки крајева било је нешто и земљорадника.

У Аранђеловцу остали смо 10 дана, гдје нам је споменути Одбор давао довољно добре хране, наводећи да се мало поправимо и да се одморимо. Овде смо се освједочили колико је који у логору изгубио од своје ваге - тежине.

Тада нам је дошао из Београда замјеник патријарха Гаврила скопски митрополит г. Јосиф, те нас је распоредио по епархијама...¹⁸

¹⁸

Дневник свештеника Милана Матавуља, стр. 23-29.

Закључак

Обе дневничке забиљешке уствари су изводи из ширих мемоарских цјелина које представљају личне приче двојице свештенослужитеља о поријеклу породица, дугогодишњем свештеничком раду, с посебним освртом на преломни моменат у животима и Шиљеговића и Матавуља – Други свјетски рат. Записи о првим данима рата и репресалијама НДХ представљају драгоцјено свједочанство. Писана за будућа покољења, за потомке у оквиру породица, без намјере да буду објављена, јесу у ствари лично – интимно свједочанство о страшним временима кроз које су пролазиле обје породице. Управо та чињеница сврстава их у драгоцјен извор, који, кроз призму догађаја који се преламају у једној крајишкој породици, јасније одређује укупну слику збивања и баца потпуно ново свјетло на почетак рата на ширем простору Поткозарја.

Извори и литература

Необјављени извори

Записи из дневника проте Шиљеговића, *Сјећање на дјетињство и прогон из властите куће*, приватна збирка породице Шиљеговић

Записи из дневника проте Матавуља, *Љетопис парохије у Подградцима*, у власништву Црквене општине у Подградцима

Периодика

Политика, Београд
Хрватска Крајина, Бањалука

Литература

Јевтић, Атанасије, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти – документи и свједочења*, Београд, 2016.

Дарио Дринић, *Душан Суботић, прота страдалник (1884-1941)*, Градишка, 2018.

Ђурић, Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997.

Dario Drinić

**“Diary notes of the archpriests Blagoje Šiljegović
and Milan Matavulj on their deportation and arrest”**

The Independent State of Croatia has marked the Serb intelligentsia as their first primary target. Among its ranks, probably the most central place was given to the clergymen of the Serbian Orthodox Church, especially those who have been politically engaged. For such priests the regime had no mercy. Same practices have been put in place in all of the dioceses, including the Banjaluka Diocese. Most of the priests who have been known for their nationally oriented work have been murdered within the first month of the quisling regime. Some have managed to save themselves by fleeing or joining the resistance movements. Most of the priests in the Banjaluka Diocese have been arrested before Saint Peter’s Day in 1941, after which they’ve been transferred to Caprag, and from there to Serbia. The original testimonies are held by the Archives of the Serbian Orthodox Church and the Archives of Yugoslavia in Belgrade. Serbia’s Refugee Commissariat also recorded similar testimonies. This paper summarizes and gives excerpts from the unpublished diary notes of the archpriests Blagoje Šiljegović of Mirkovac and Milan Matavulj of Turjak.